

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΡΑΒΙΑΣ

Ἡ χρήση ἐπισήμου ἡμερολογίου στίς διάφορες κοινωνίες ἔγινε ἀπαραίτητη, ὅταν στή ζωῆ κάθε κοινωνίας ἀναπτύχθηκαν κοινωνικά καί θρησκευτικά συστήματα, ὅπως οἱ φορολογίες, οἱ θρησκευτικῆς πανηγύρεις κτλ. Τά ἡμερολόγια πού ἀναπτύχθηκαν στόν ἑλληνικό χῶρο καί στήν Ἑγγύς Ἀνατολή,¹ ἀν καί διαφέρουν ἀπό μέρος σέ μέρος, ἀπό θρησκεία σέ θρησκεία καί ἀπό ἐποχή σέ ἐποχή εἶχαν τίς ἴδιες βασικῆς μονάδες μετρήσεως χρόνου: (α) τήν ἡμέρα (ἡ ὁποία ρυθμίζει βασικά τή ζωῆ καί διαρκεῖ ὅσο ὁ χρόνος τῆς τροχιᾶς τῆς γῆς μιᾶ φορά γύρω ἀπό τόν ἄξονά της, μέ τήν ἔννοια τοῦ νυχθημέρου ἢ τοῦ ἡμερονυκτίου),² τήν ὁποία διαιροῦσαν σέ 24 ὥρες, 12 ἀπό ἀνατολῆς μέχρι δύσεως τοῦ ἡλίου καί 12 ἀπό δύσεως ἕως ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου.³ Αὐτή ἡ ὥρα δὲν εἶχε 60 λεπτά, ἀλλά διέφερε κατὰ ἐποχή καί στό γεωγραφικό πλάτος τῆς Παλαιστίνης κυμαινόταν ἀπό 49-71 λεπτά, ἐπειδή ἀπό ἡλιοστάσιο σέ ἡλιοστάσιο αὐξομειώνεται ἡ φυσική ἡμέρα, ἦταν δηλαδή καιρική ὥρα.

Τῆ νύκτα τήν διαιροῦσαν σέ φυλακῆς, ἀρχικά σέ τρεῖς, στοὺς δὲ ρωμαϊκοὺς χρόνους σέ τέσσερις,⁴ (β) τὸ σεληνιακὸ μήνα, πού ἔχει χρόνο ὅσο ἡ τροχιά τῆς σελήνης⁵ γύρω ἀπό τῆ γῆ, δηλ. 29 1/2 ἡμέρες. Ὁ μήνας αὐτὸς ἀρχίζε νὰ μετράει ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας σελήνης μετὰ τῆ δύση τοῦ ἡλίου καί (γ) τὸ ἡλιακὸ ἔτος, πού ἔχει χρόνο ὅσο ἡ τροχιά τῆς γῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο, δηλ. 365 ἡμέρες, 5 ὥρες, 48' καί 46'' (αὐτὸ

1. Γενικά γιὰ ἡμερολόγια βλ. Alan E. Samuel, *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*, Μόναχο 1972, καί J. Van Goudoever, *Biblical Calendars*, Leiden 1961.

2. Βασιλ. Α' 8:29, Ἱερεμ. 14:17, Νεεμ. 13:19, Δευτερον. 28:66-67.

3. Ματθ. 20:1-12, Ἰωάν. 29:14.

4. Θρῆν. 2:19, Κριτ. 7:19, Ἐξοδ. 14:24, Ὀδύσσεια ρ 191, Ἰλιάς Η 433, Ξενοφ. Ἀνάβ. Δ' α, Μᾶρκ. 13:35.

5. Σαμ. Α' 20:5, 18, 24, 27, 34, Λευτ. 23:6, 7, Ἐξοδ. 12:6.

τὸ ἔτος ἀντικατέστησε τὸ σεληνιακὸ ἔτος πού εἶχε ἐπικρατήσει στὸ Ἰσραὴλ καὶ μαρτυρεῖται στὸ ἡμερολόγιο τῆς πόλεως Gezer τοῦ 10ου αἰ. π.Χ.⁶ Ὡς γνωστὸν ὁ σεληνιακὸς μῆνας δὲν διαιρεῖ ἄρτια τὸ ἡλιακὸ ἔτος,⁷ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ σελήνη χρησίμευε μόνο γιὰ τὴ μέτρηση τοῦ μῆνα καὶ ὁ ἥλιος γιὰ τὴ μέτρηση τοῦ ἔτους.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔτους διέφερε ἀπὸ ἡμερολόγιο σὲ ἡμερολόγιο. Στὴν Παλαιστίνη ἄρχιζε τὸ φθινόπωρο⁸ καὶ μόνο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ὁσηέ (περὶ τὸ 748 π.Χ.), φαίνεται ὅτι μεταφέρθηκε στὴν ἀνοιξη, ὅπου καὶ παρέμεινε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βαβυλωνιακοῦ ἡμερολογίου πού σιγὰ σιγὰ ἄρχισε νὰ εἰσέρχεται στὴν καθημερινή ζωὴ τῆς χώρας καὶ ιδιαίτερα μετὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τὴν ἐξορία στὴν Βαβυλώνα τὸ 538 π.Χ. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τὰ τακτικὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὰ βαβυλωνιακὰ ὀνόματα.

Τὸ μέχρι τότε γνωστὸ ἔτος εἶχε δύο ἐποχές, τὸ χειμῶνα καὶ τὸ θέρος.⁹ Τὸ ἔτος τῶν τεσσάρων ἐποχῶν εἰσήχθη στὴν Παλαιστίνη κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο. Ἐμφανίζεται στὰ χειρόγραφα τοῦ Qumran μὲ γεωργικὲς ὀνομασίες καὶ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ καὶ βυζαντινὴ περίοδο σὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἐκκλησιῶν καὶ συναγωγῶν. Ὁ χρόνος ὑπολογιζόταν μὲ ἔτη, τὰ ὅποια, ἐπειδὴ ἀκολουθοῦν ἕναν αὐξοῦντα ἀριθμὸ, δὲν ἐπαναλαμβάνονταν — δηλ. χρονογραφικὰ — καὶ μὲ μῆνες καὶ ἡμέρες πού ἐπαναλαμβάνονταν κάθε ἔτος — δηλ. ἡμερολογιακὰ.

Τὸ Μακεδονικὸ ἡμερολόγιο πέρασε στὶς χῶρες αὐτὲς μετὰ ἀπὸ ἕνα ἱστορικὸ γεγονός πού χρησίμευσε σὰν ἀφετηρία ἀριθμώσεως ἐτῶν, τῆς γνωστῆς σὲ ἄλλους μας Ἐποχῆς τῶν Σελευκιδῶν. Στὴν τελευταία εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναφερθῶ, μιὰ καὶ χρονογραφικὰ μὲ αὐτὴν ἐγκαινιάζεται μιὰ νέα ἐποχὴ καὶ ἐγκαταλείπεται ἡ μακεδονικὴ πρακτικὴ τῆς μετρήσεως τῶν ἐτῶν μὲ βάση τὴν ἀνοδο στὸ θρόνο τοῦ ἐκάστοτε βασιλέως.¹⁰ Τὸ ὅλο θέμα ἔχει σχέση μὲ τὴν κατάκτηση ἀπὸ τὸν Μεγάλου Ἀλέξανδρο τῶν χωρῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ τὴν ἐγκατάσταση σ' αὐτὲς ἑλληνικῆς διοικήσεως καὶ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. Ἡ ἑλληνικὴ διοίκηση καὶ οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἔφεραν μαζί τους καὶ τὸ ἡμερολόγιό τους, τὸ

6. R. A. S. Macalister, *The excavation of Gezer*, Λονδίνο 1912, I-III.

7. Τὸ ἡλιακὸ ἔτος μαρτυρεῖται στὴ Γένεση 5:23, 7:11 καὶ 8:14, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν ὑπονοεῖ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους.

8. Ἐξοδ. 23:14-17, 34:18-23.

9. Γέν. 8:22.

10. Argyro Tataki, *Ancient Beroea; Prosopography and Society* (Μελετήματα 8), Ἀθήνα 1988, σ. 64.

ὁποῖο καὶ θέλησαν νὰ ἐπιβάλλουν στὶς χῶρες στὶς ὁποῖες τὴν ἴσταν κυρίαρχοι. Μᾶς εἶναι γνωστὸ, ὅτι, ὅταν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος κατέλαβε τὴ Βαβυλώνα, βρῆκε σὲ χρῆσιν ἐκεῖ ἓνα τελειότερο ἡμερολόγιον ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ διάφορες ἑλληνικὲς πόλεις, τὸ διορθωμένο σεληνιακὸ ἡμερολόγιον, ποὺ ἡ τελευταία του διόρθωση εἶχε γίνῃ γύρω στὸ 367 π.Χ., δηλαδὴ λίγα χρόνια πρὶν. Ἔτσι προτίμησαν νὰ ταυτίσουν τὸ Μακεδονικὸ ἡμερολόγιον, δηλ. τὶς ὀνομασίες, τὴ διαδοχὴ καὶ τὴ διάρκειαν τῶν μηνῶν, μὲ τὸ ἰσχύον στὴν περιοχὴ Βαβυλωνιακῶν¹¹ ποὺ βασιζόταν σὲ 19ετὴ κύκλον μὲ ἑπτὰ ἐπαγόμενους μῆνες στὰ ἔτη 3, 6, 8, 11, 14, 17 καὶ 19.¹² Δὲν ταύτισαν, ὅμως, τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους, ἡ ὁποία παρέμεινε γιὰ τὸ Μακεδονικὸ ἡ 1ῃ τοῦ μήνα Δίου¹³=1ῃ Ὀκτωβρίου, δηλ. φθινόπωρο, καὶ γιὰ τὸ Βαβυλωνιακὸ ἡ 1ῃ τοῦ μήνα Νισάν = 2/3 Ἀπριλίου, δηλ. ἀνοιξή, πράγμα ποὺ ὀδήγησε στὴν παράλληλη ὑπαρξὴ καὶ χρῆσιν δύο διαφορετικῶν ἀρχῶν γιὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Σελευκιδῶν.¹⁴

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ πῆρε τὸ ὄνομα τῆς ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴ τῆς δυναστείας τῶν Σελευκιδῶν, Σέλευκο Α΄ Νικάτορα, μετὰ τὴ νίκη του κατὰ τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ στὴ Γάζα, τὸ καλοκαίρι τοῦ 312 π.Χ. καὶ τὴν ἀνοδὸν του στὸ θρόνον τῆς Βαβυλώνας. Εἶχε δὲ σὴν ἀρχὴ σύμφωνα μὲ τὸ Μακεδονικὸ ἡμερολόγιον τὴν 1ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 312 π.Χ. καί, σύμφωνα μὲ τὸ Βαβυλωνιακὸ, ποὺ μεταθέτει τὴν ἔναρξιν τῆς ἐποχῆς στὴν ἀρχὴ

11. Μακεδονικοὶ μῆνες	Βαβυλωνιακοὶ μῆνες	Μῆνες Ἰουλιανοῦ ἡμερολ.
Δίος	<i>Tashritu</i>	Ὀκτώβριος
Ἀπελλαῖος	<i>Arahsamnu</i>	Νοέμβριος
Αὐδυναῖος	<i>Kislimu</i>	Δεκέμβριος
Περτίος	<i>Tebetu</i>	Ἰανουάριος
Δύστρος	<i>Shabatu</i>	Φεβρουάριος
Ξανθικός	<i>Addaru</i>	Μάρτιος
Ἀρτεμίσιος	<i>Nisanu</i>	Ἀπρίλιος
Δαίσιος	<i>Aiaru</i>	Μάιος
Πάνημος	<i>Simanu</i>	Ἰούνιος
Λῶος	<i>Duzu</i>	Ἰούλιος
Γορπιαῖος	<i>Abu</i>	Αὐγουστος
Ὑπερβερεταῖος	<i>Ululu</i>	Σεπτέμβριος

12. Samuel, δ.π. 139-141.

13. Γ. Α. Ἀρβανιτάκης, *Χρονολογία τῶν Ἀρχαίων καὶ Νεωτέρων Ἑλλήνων*, Ἀθήνα 1940, σ. 8.

14. E. J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, Νέα Ὑόρκη 1980, σ. 71.

του βαβυλωνιακού έτους, την 2η/3η 'Απριλίου του 311 π.Χ.¹⁵ Με τη μακεδονική έκδοχή, ή 1η 'Οκτωβρίου 312 π.Χ., χρησιμοποιήθηκε από τη διοίκηση στην επίσημη άλληλογραφία και κατά τη γνώμη μου από όλους τους νέους 'Ελληνες έποίκους. Με τη βαβυλωνιακή έκδοχή ή 2η/3η 'Απριλίου του 311 π.Χ., εφαρμόστηκε από τους ντόπιους πληθυσμούς και από τους άστρονόμους.¹⁶

Στην Παλαιστίνη ή εποχή των Σελευκιδών πρέπει να ήλθε επίσημα γύρω στα 200 π.Χ., μετά την όριστική κατοχή της Κοίλης Συρίας από τον 'Αντίοχο τον Γ'.¹⁷ Μνεία της εποχής αυτής γίνεται στα βιβλία των Μακκαβαίων¹⁸ και στα έργα του Φλαβίου 'Ιωσήπου. Στις ελληνικές έπιγραφές που έχουν βρεθεί στην Παλαιστίνη και στην 'Επαρχία 'Αραβίας ή εποχή των Σελευκιδών αναφέρεται ελάχιστες φορές, πράγμα που κατά τη γνώμη μου αποδεικνύει, ότι οι ελληνικές πόλεις, ως ελεύθερες και αυτόνομες, χρησιμοποιούσαν ή καθεμιά και το δικό της χρονολογικό σύστημα, δηλ. τη δική της τοπική εποχή, με μόνο κοινό γνώρισμα τους μακεδονικούς μήνες (όνομασία, διάρκεια και διαδοχή τους μέσα στο ίδιο έτος). Οι 'Εβραίοι για λόγους μάλλον έθνικοθηρησκευτικούς, κυρίως δέ στους όρθόδοξους θρησκευτικούς τους κύκλους, συνέχισαν να χρησιμοποιούν τα γνωστά σ' αυτούς από την εποχή της αιχμαλωσίας τους στην Βαβυλώνα βαβυλωνιακά όνόματα των μηνών.¹⁹ Τα μακεδονικά όνόματα των μηνών τα χρησιμοποιούσαν μόνο στις σχέσεις τους με το επίσημο κράτος.

'Η εποχή των Σελευκιδών, με τις δύο παραλλαγές που προανέφερα, έκτός των άνωτέρω περιπτώσεων άπαντάται και σε νομίματα, στα πρακτικά των Οίκουμενικών Συνόδων, σε συγγράμματα 'Ελλήνων έκκλησιαστικών Πατέρων, καθώς και σε άραβικά και συριακά — έκκλησιαστικά κυρίως — χειρόγραφα²⁰ και έπιγραφές σε μιá ποικιλία όνομασιών, όπως:

15. V. Grumel, *La chronologie*, Παρίσι 1958, σ. 209.

16. F. K. Ginzel, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, I, Λιψία 1906, σ. 136· W. Kubitschek, *Grundriss der antiken Zeitrechnung* (Handbuch der Altertumswissenschaft I,7) Μόναχο 1928, σ. 73· Samuel, *δ.π.* 245.

17. F. M. Abel, «L'ère des Seleucides», *Revue Biblique* 47 (1938) 212.

18. *δ.π.* 212-213.

19. Βλ. σημ. 2· Ormond Edwards, «Herodian Chronology», *Palestine Exploration Quarterly* 1982, σ. 33. Τα βαβυλωνιακά όνόματα άντικατέστησαν τα τακτικά όνόματα των μηνών στο 'Ισραήλ άρκετά μετά την έξορία των 'Ιουδαίων στη Βαβυλώνα, γύρω στα 445-443 π.Χ., βλ. Νεεμία 1:1, 2:1, 6:15.

20. J. Rouvier, «Ptolémaï Acé», *Revue Biblique* 8 (1899) 399-400· *DACL*, VII, σ. 633. 'Αρβαντάκης, *δ.π.* 32-33.

ἐποχὴ τῶν Ἑλλήνων, ἔτη Συρομακεδόνων, ἔτη μετὰ τοὺς ἀπὸ Σελεύκου βασιλεῖς, ἔτη τῶν βασιλέων Συρίας, κατὰ Χαλδαίους, ἔτη βασιλείας Ἑλλήνων, ἔτος . . . ἀπὸ τοὺς εὐλογημένους Ἑλληνας,²¹ ἀπὸ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἑλληνοσ, ἀπὸ τὰ ἔτη Ἀλεξάνδρου υἱοῦ Φιλίππου τοῦ Ἑλληνοσ, τοῦ Δουλκαρνάνιν, δηλ. τοῦ Δίκερω, . . . lil-melek al-Iskandar al Younaneh, . . . lil-Iskandar bin Philips al-Younaneh, . . . lil-Iskandar bin Philips al-Roumi, μέχρι τοὺς 11ο, 12ο, 13ο καὶ 16ο μ.Χ. αἰῶνες.²² Παραμένει ἐξάλλου σὲ χρῆση μέχρι σήμερα μετὰ τῶν Νεστοριανῶν καὶ Ἰακωβιτῶν Σύρων Χριστιανῶν ὡς τὸ ἐπίσημο ἐκκλησιαστικὸ τους χρονολογικὸ σύστημα.²³

Γιὰ τὸ Μακεδονικὸ ἡμερολόγιο, δηλαδὴ τὴν ὀνοματολογία καὶ τὴ σειρά τῶν μακεδονικῶν μηνῶν, μὲ βάση τις ἑκατοντάδες χρονολογημένων καὶ ἀχρονολόγητων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων ποὺ ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς μέχρι σήμερα στὴν Παλαιστίνη καὶ τὴν Ἐπαρχία Ἀραβίας, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι (α) ἦταν σὲ εὐρεῖα χρῆση τόσο στὶς ἑλληνικὲς πόλεις ὅσο καὶ μετὰ τῶν ντόπιου πληθυσμοῦ, (β) μέχρι τὸν 4ο μ.Χ. αἰῶνα ποὺ εἰσῆχθη στὴν περιοχὴ τὸ Ρωμαϊκὸ ἡμερολόγιο, κυρίως στὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες, οἱ μακεδονικοὶ μῆνες ἦταν οἱ μοναδικοὶ σὲ χρῆση, (γ) οἱ ρωμαϊκοὶ μῆνες ἐμφανίζονταν σὲ ἐπιγραφὰς τοῦ 6ου αἰῶνα παράλληλα μὲ τοὺς μακεδονικοὺς,²⁴ καὶ (δ) συνεχίζονται νὰ χρησιμοποιοῦνται μὲ-

21. Andrew Palmer, «A Corpus of Inscriptions from Tur 'Abdin and Environs», *Oriens Christianus* 71 (1987) 135.

22. Abel, δ.π. 201, 203-204. Grumel, δ.π. 209. Gibson Margaret Dunlop, *A catalogue of the Arabic Manuscripts in the Convent of Saint Catherina on Mount Sinai*, Λονδίνο 1894. Κλεόπα Μ. Κοικυλίδου, *Κατάλογος ἀραβικῶν χειρογράφων τῆς Ἱεροσολυμητικῆς Βιβλιοθήκης*, Ἱερουσαλήμ 1901, σ. 154. Lewis Mrs. Agnes Smith, «Forty-One Facsimiles of Dated Christian Arabic Manuscripts», *Studia Sinaitica* 12 (1907) 21. A. S. Atiya, *The Manuscripts of mount Sinai. A hand list of the Arabic Documents and Scrolls microfilmed at the Library of the Monastery of St. Catherine Mount Sinai in 1954*, Βαλτιμόρη 1955. Ἰωάννης Ἐμμ. Μειμάρης, *Κατάλογος τῶν Νέων Ἀραβικῶν Χειρογράφων τῆς Ἱερῆς Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Ὄρους Σινᾶ*, Ἀθήνα 1985, σ. 22.

23. Grumel, δ.π. 210.

24. A. M. Schneider, «Das Kloster der Theotokos zu Choziba im Wadi el Kelt», *Römische Quartalschrift* 1931, σ. 297-332, ἐπιγραφὴ 17: + ἐκοιμ(ήθη) | ὁ μακ(άριος) Ἰω | ἄννης πρεσβ(ύτερος) | Βορηλίω. μη(νι) Λώου ε', Σεπτεμβρί(ου) β | ἰνδ(ικτιώνος) α', ἔτ. . . |. E. Schwartz, *Die Aeren von Gerasa und Eleuthropolis* (Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaft zu Göttingen) Βερολίνο 1906, σ. 379, ἐπιγραφὴ 6: Ἐνταῦθα κεῖτ(αι) ὁ μακ(άριος) Ἀβραάμιος ἰατρ(ός) ἀναπαιεῖς τῆ ἡ' μην(ός) Μαῖου, Ἀρτεμ(ι)σίου ἰη', ἰνδ(ικτιώνος)

χοι και τὸν 8ο αἰῶνα μ.Χ., δηλαδή και μετὰ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση. Οἱ μῆνες αὐτοὶ μὲ τὸν ἑλληνικὸ τους χαρακτήρα, ποὺ ἀποτελέσαν τὰ ἡμερολόγια ὄλων τῶν «Ἑλληνίδων» πόλεων τῆς περιοχῆς στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους, ἐπικράτησαν και κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ρωμαϊκῆς και βυζαντινῆς περιόδου. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι δὲν στήριζαν, ὅπως οἱ παλαιοὶ μῆνες, ἓνα ἔτος ποὺ εἶχε σχέση κυρίως μὲ τὸ ρυθμὸ τῶν γεωργικῶν ἀσχολιῶν, ἀλλὰ ἦταν μῆνες ποὺ εἶχαν σχέση μὲ θρησκευτικὲς γιορτὲς και λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν τῶν Ὀλύμπιων θεῶν κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἡμερῶν σὲ κάθε μῆνα. Οἱ γιορτὲς αὐτὲς εἶχαν συνδεθεῖ μὲ τοὺς μῆνες οἱ ὁποῖοι εἶχαν πάρει και τὰ ὀνόματά τους ἀπὸ αὐτὲς. Ὁ Ἰωάννης Καλλέρης²⁵ στὸ δεύτερο τόμο τοῦ βιβλίου του γιὰ τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες καταλήγει στὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα γιὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ Μακεδονικοῦ ἡμερολογίου: (α) ὅτι εἶναι θρησκευτικὸς, ἀρχαῖος και ἑλληνικὸς, (β) ὅτι ἀνήκει στὴν αἰολοδωρικὴ (και ὄχι τὴν ἰωνοαττικὴ) ὁμάδα ἡμερολογίων, ἐπειδὴ ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν καταλήγουν σὲ -(ι)ος και ἐπειδὴ ἡ πλειονότητα τῶν ὀνομάτων τῶν μακεδονικῶν μηνῶν ἐμφανίζεται μόνο στὸ μακεδονικὸ χῶρο και εἶναι ἀγνωστὴ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας πρὶν ἀπὸ τὸν Φίλιππο και τὸν Ἀλέξανδρο, (γ) ὅτι τὸ ἡμερολόγιο αὐτὸ ὀργανώθηκε στὴ Μακεδονία μὲ τὸν ἴδιο τρόπο και κατὰ τὸν ἴδιο χρόνο ποὺ δημιουργήθηκαν τὰ ἡμερολόγια τῶν αἰολοδωρικῶν περιοχῶν, ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτά, ὅπως δείχνουν τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν και ἡ ἀρχικὴ τους θέση στὸν ἐτήσιο κύκλο.

Ὁ πρῶτος μῆνας²⁶ τοῦ ἡμερολογίου, ὁ Δῖος, πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὰ Δία, ἑορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Πα-

ιβ', ἔτους τξε' +. M. Abel, «Inscriptions grecques de Bersabée», *Revue Biblique* 12 (1903) 426, ἐπιγραφή 2: Ἀνεπάη ὁ μακα|...|ἐν μη(νι) Ἐανθικ(οῦ) ε', Ἰνδ(ικτιῶνος) ιε',| ἦτις ἐστὶ(ν) κς' [M]αρτίου. Y. Meimaris, «The Arab (Hijra) Era Mentioned in Greek Inscriptions and Papyri from Palestine», *Graeco-Arabica* 3 (1984) 179, ἐπιγραφή 5: Ἐνθάδε κεῖται...|μη(νι) Ἀπριλίου κγ',| κατὰ δὲ Ἀραβας Ἀρτε|μισίου γ'... M. Avi-Yonah, «Mosaic Pavements in Palestine» (supplement), *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* 3 (1934) 49, ἐπιγραφή 335 A: + Ἐκτίσθι τὸ... ἔτους επφ, ἐν μη(νι) Πανίμ(ου) κ'... ἀπεκ(α-νίσθη); ἐν μη(νι) Σε(π)τ(εμβρίου).

25. Jean N. Kallérís, *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique*, II/1, Ἀθήνα 1976, σ. 554-556.

26. Γιὰ κάθε μῆνα τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου θὰ δοθοῦν ἐνδεικτικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ χρῆση του σὲ ἐπιγραφὲς και πατύρους ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη και τὴν Ἐπαρχία Ἀραβίας.

λαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ ὡς Δῖος καὶ Δεῖος.²⁷

Ὁ δεῦτερος μῆνας, ὁ Ἀπελλαῖος, πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸ δωρικὸ ὄρο Ἀπέλλαι, ποῦ σημαίνει συγκεντρώσεις λαοῦ. Σύμφωνα μὲ ἕνα κανονισμὸ τῆς φρατρίας τῶν Λαβυαδῶν, κάθε χρόνο στὴ διάρκεια τῶν ἐπίσημων αὐτῶν ἐορταστικῶν συγκεντρώσεων ποῦ λάμβαναν χώρα κατὰ τὸ μῆνα Ἀπελλαῖο ἡ φρατρία αὐτὴ συνέβαλε εἰδικότερα στὶς τελετὲς ἀφιερώνοντας τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγόρια της, τὰ ἀπελλαῖα, κατὰ τὴν ἐνηλικίωσή τους στὸν Ἀπόλλωνα γιὰ νὰ γίνουν στὴ συνέχεια ἐπισήμως ἐνεργὰ μέλη τῆς φρατρίας. Σὲ δελφικὴ ἐπιγραφή τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ., ἐξάλλου, ἔχει διασωθεῖ ὁ δωρικὸς τύπος Ἀπέλλων ὡς ἐπίθετο τοῦ Ἀπόλλωνα.²⁸ Στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ ὡς Ἀπελλαῖος καὶ Ἀπελλέος.²⁹

Ὁ τρίτος μῆνας, ὁ Αὐδναῖος-Αὐδυναῖος εἶναι παράγωγο μακεδονικοῦ ὀνόματος προβληματικῆς ἐτυμολογίας. Στὴν ὀνομασία Ἀδωναῖος Ποσειδεῶν ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἡσύχιος, ὁ M. Schmidt βλέπει μιὰ χρονολογικὴ ἀντιστοιχία μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ μακεδονικοῦ μῆνα καὶ τοῦ ἄττικοῦ Ποσειδεῶνα.³⁰ Ἄλλοι θεωροῦν ὅτι τὸ ὄνομα προῆλθε ἀπὸ τὴ γιορτὴ Αὐδ(ω)ναῖα (τά), ποῦ οἱ Μακεδόνες γιόρταζαν πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ τοῦ κάτω κόσμου Ἄιδη-Ἄιδωνέα (ἀρχαῖκὸ ὄνομα). Στὶς ἐπιγραφὲς καὶ τοὺς παπύρους τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ σὲ μιὰ ποικιλία παραλλαγῶν ὅπως: Αὐδναῖος, Αὐδυναῖος, Αὐδοναῖος, Αὐδονέος, Αὐγδωναῖος, Ἀδωνέος, Ὀγδονέος, Ὠγδωναῖος, Ὠγδονίος καὶ Ὀδο(ναῖος).³¹

Ὁ τέταρτος μῆνας, ὁ Περίτιος, πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὴν ἐτήσια

27. C. H. Kraeling, *Gerasa City of the Decapolis*, New Haven 1938, στὶς ἐπιγραφὲς 181 καὶ 300 ἀπαντᾷ ὡς Δῖος, ἐνῶ στὴν ἐπιγραφή 60 ὡς Δεῖος· G. E. Kirk - C. B. Welles, *Excavations at Nessana*, I. *The Inscriptions*, Λονδῖνο 1962, ἐπιγραφή 35 ὅπου ἀπαντᾷ ἐπίσης ὡς Δῖος.

28. Kalléris, *δ.π.* 558 σημ. 2.

29. Kraeling, *δ.π.*, ἀπαντᾷ ὡς Ἀπελλαῖος στὶς ἐπιγραφὲς 187, 43, 306· Kirk - Welles, *δ.π.*, ἀπαντᾷ ὡς Ἀπελλέος στὴν ἐπιγραφή 37.

30. Ἡσυλίου τοῦ Ἀλεξανδρέως, Λεξικὸν Αἰλίου Διογενειανοῦ Περιεργοπένητες (Φιλολογικὴ ἀποκατάστασις Mauricius Schmidt 1867), ἐν λ.

31. A. Negev, *The Greek Inscriptions from the Negev* (Studium Biblicum Franciscanum Collectio Minor, No. 25) Ἱερουσαλήμ 1981, ἐπιγραφὲς 18, 19, 47, 59, 60, 65, 68· R. Canova, *Iscrizioni e monumenti protocristiani del paese di Moab*, Βατικανὸ 1954, ἐπιγραφὲς 309, 313, 364, 395· Kirk - Welles, *δ.π.*, ἐπιγραφή 119· C. J. jr. Kraemer, *Excavations at Nessana*, III. *Non-Literary Papyri*, Princeton 1958, ἐπιγραφὲς 26, 29.

γιορτή τῶν *Περίτιων*. Μᾶς εἶναι ἄγνωστο ποιά θεότητα λατρευόταν μετὴν ἐπίκληση *Περίτας*. Στις ἐπιγραφές τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ μόνο ὡς *Περίτιος*.³²

Ὁ πέμπτος μῆνας, ὁ Δύστρος, εἶναι ἀβέβαιης ἐτυμολογίας. Στις ἐπιγραφές τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀναφέρεται ὡς Δύστρος.³³

Ὁ ἕκτος μῆνας, ὁ Ξανθικός, ὀφείλει τὴν ὀνομασία του στὴ γνωστὴ γιορτὴ τῶν *Ξανδικῶν*, πού οἱ μακεδόνες στρατιῶτες ἀπὸ πολὺ παλιὰ γιόρταζαν κάθε χρόνο. Ἡ γιορτὴ αὐτὴ ἦταν ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Ἀπόλλωνα Ξάνθου. Στις ἐπιγραφές τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ μόνον ὡς Ξανθικός.³⁴

Ὁ ἕβδομος μῆνας, ὁ Ἀρτεμίσιος, πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ γιορτὴ ἀφιερωμένη στὴν θεὰ Ἀρτεμη. Τὸ μῆνα αὐτὸ βρίσκουμε καὶ σὲ ἄλλα ἑλληνικὰ ἡμερολόγια, κάτι πού δείχνει πόσο διαδεδομένη ἦταν ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Ἀρτεμης. Στις ἐπιγραφές τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ σ' ὅλους τοὺς πιθανοὺς τρόπους γραφῆς τοῦ ὀνόματος ὡς Ἀρτεμήσιος, Ἀρτεμίσιος, Ἀρτημίσιος, Ἀρτιμήσιος, Ἀρτημήσιος καὶ Ἀρτεμέσιος.³⁵

Ὁ ὄγδος μῆνας, ὁ Δαίσιος, πῆρε τὴν ὀνομασία του ἀπὸ τὰ *Δαίσια*, γιορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου Δαισίου.³⁶ Στις ἐπιγραφές τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀναγράφεται ὡς Δαίσιος, Δέσιος, Δίσιος καὶ Δαάσος.³⁷

32. Kraeling, *δ.π.*, ἐπιγραφές 314, 297· Canova, *δ.π.*, ἐπιγραφή 358· N. Schmidt – B. B. Charles, «The Greek Inscriptions from the Negeb», *AJA* 14 (1910) ἐπιγραφή 15· C. A. M. Glucker, *The City of Gaza in the Roman and Byzantine Periods* (BAR International Series 325) 1987, ἐπιγραφές 34, 15.

33. Kraeling, *δ.π.*, ἐπιγραφή 26· Y. Tsafir, «Excavations at Rehovot-in-the-Negev», I, *Qedem* 25 (1988) ἐπιγραφή 9· M. Piccirillo, «Le antichità di Rihab dei Bene Hasan», *Liber Annuus* 30 (1980) ἐπιγραφή 4.

34. Kraeling, *δ.π.*, ἐπιγραφές 15, 69, 130, 74· Glucker, *δ.π.*, ἐπιγραφές 7, 14· Meimaris, *The Arab (Hijra) Era* 179.

35. Negev, *δ.π.*, ἐπιγραφές 45, 61· M. Sartre, (*Inscriptions grecques et Latines de la Syrie*, XIII) *Bostra*, Παρίσι 1982, ἐπιγραφή 9126· Kraeling, *δ.π.*, ἐπιγραφές 29, 331· Glucker, *δ.π.*, ἐπιγραφή 12.

36. Δαίσιος = σιτογόνος μὴν παρὰ Μακεδόσιν, *Etymologicum Magnum*.

37. Kraeling, *δ.π.*, ἐπιγραφή 21· F. Zayadine (ed), *Jerash Archaeological Project 1981-1983*, I, Amman 1986, ἐπιγραφή 1· Glucker, *δ.π.*, ἐπιγραφές 8, 13, 16· E. Littmann – D. Magie – D. R. Stuart, *Greek and Latin Inscriptions*, Sect. A, Div. III. *Southern Syria* (Archaeological Expeditions to Syria in 1904-1905 and 1909) Leyden 1907-1921, ἐπιγραφή 21.

Ὁ ἕνατος μῆνας, ὁ Πάνεμος, ἀν καὶ εἶναι ὁ πιὸ διαδεδομένος εἶναι ἀβέβαιης ἐτυμολογίας. Ἡ κατάληξή του, ἴδια στὴν ἰωνικὴ καὶ αἰολοδωρικὴ διάλεκτο, εἶναι ἀρχαία. Μᾶς εἶναι, ὅμως, ἄγνωστος ὁ ἀκριβὴς χαρακτήρας τοῦ λατρευτικοῦ του στοιχείου ποὺ καθόριζε τὸ σχηματισμὸ του. Ὁ Kretschmer³⁸ ὑποθέτει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ μῆνα εἶναι σύνθετο ἀπὸ τὸ ἐπίθετο πᾶν καὶ τὸ ρῆμα ἀμάομαι (μαζεύω) ἢ ἀμάω (θερίζω, συλλέγω καρπούς). Στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ ὡς Πάνεμος, Πάνημος καὶ Πάνιμος, Πάνομος καὶ Πήνημος.³⁹

Ὁ δέκατος μῆνας, ὁ Λῶος, Λῶιος, ὄνομα ἀβέβαιης λατρευτικῆς προελεύσεως ἴσως νὰ πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ μιὰ μακεδονικὴ γιορτὴ ποὺ ὀνομαζόταν τὰ Λῶια, ἀφιερωμένη ἐπίσης πιθανῶς στὸν Δία Λῶιο. Σὲ μία ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Deir-es-Smeidj τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας διαβάζουμε ὅτι στὴ διάρκειά του λάμβανε χώρα ἡ γιορτὴ τῶν Σοαδηνῶν.⁴⁰ Στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Παλαιστίνης καὶ Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ ὡς Λῶος.⁴¹

Ὁ ἐνδέκατος μῆνας, ὁ Γορπιαῖος, πρέπει νὰ πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ μιὰ γιορτὴ ποὺ τελοῦνταν στὴ διάρκειά του, τὰ Γορπιαῖα, ἡ ὁποία προφανῶς ἦταν ἀφιερωμένη στὴ θεὰ Ἀθηνᾶ Γοργώπιδα ἢ Γοργωπία, θεὰ ἰδιαίτερα τιμώμενη στὴ Μακεδονία. Στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Παλαιστίνης καὶ Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἐμφανίζεται ὡς Γορπιαῖος, Γορπιέος, Γωρπιέος καὶ Γαρπιέος.⁴²

Ὁ δωδέκατος μῆνας, ὁ Ὑπερβερεταῖος, ἔχει ὀνομασία ἀποκλειστικὰ μακεδονικὴ ποὺ προῆλθε πιθανῶς ἀπὸ τὴ γιορτὴ τῶν Ὑπερβερεταίων, ποὺ τελοῦσαν οἱ Μακεδόνες στὸ τέλος κάθε χρόνου πρὸς τιμὴν πιθανῶς τοῦ Διὸς Ὑπερβερέτα, ἀν καὶ ἡ θρησκευτικὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ θεοῦ

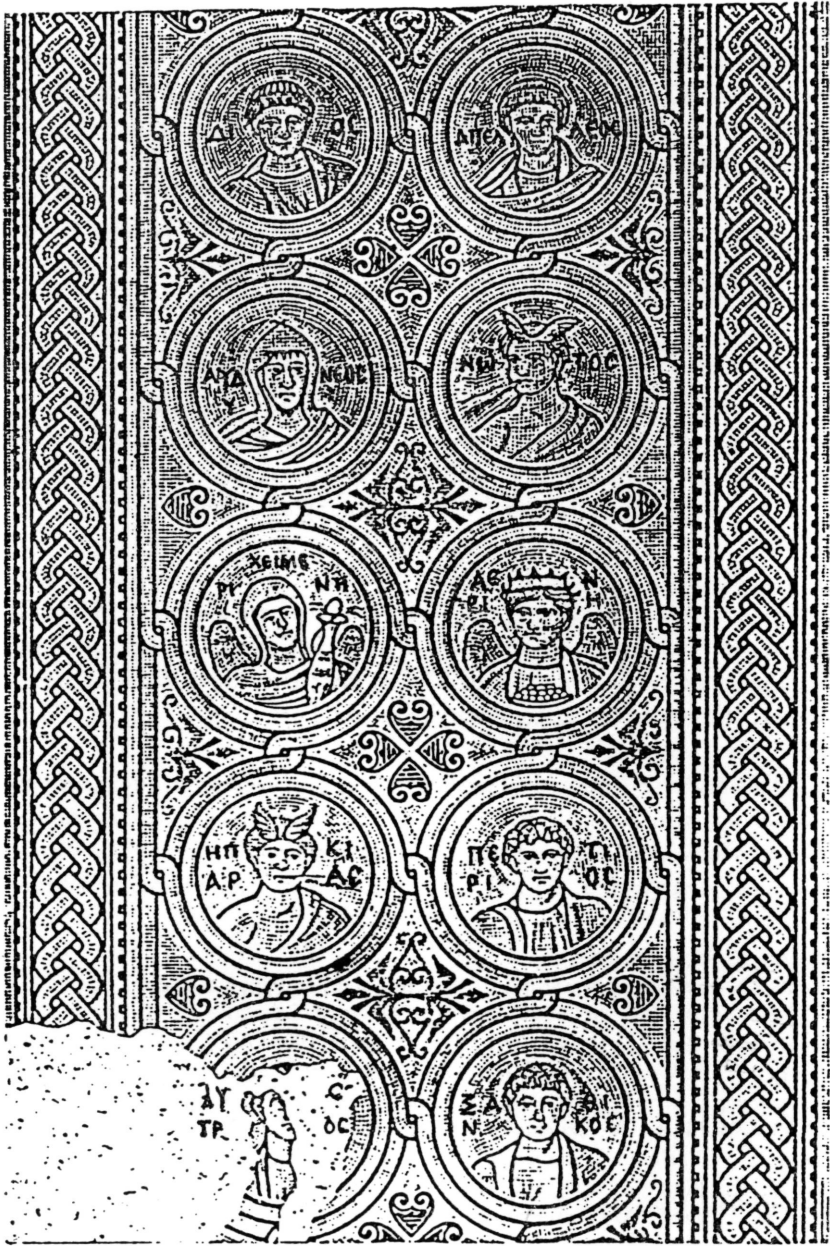
38. Kalléris, δ.π. 567, σημ. 4.

39. Negev, δ.π., ἐπιγραφὴ 53· Piccirillo, δ.π., ἐπιγραφὴ 8A· SEG 27 (1977) ἐπιγραφὴ 1010· SEG 30 (1980) ἐπιγραφὴ 1689· M. Schwabe – B. Lifshitz, *Beth Shearim*, II (ἑβραϊκά), Ἱερουσαλήμ 1974, ἐπιγραφὴ 190· SEG 7 (1937) ἐπιγραφὴ 3.

40. W. H. Waddington, *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie*, Παρίσι 1870, ἀριθμὸς ἐπιγραφῆς 2370: ἡ ἑορτὴ τῶν Σοαδηνῶν ἄγεται τῷ θεῷ Λῶου λ'.

41. Kraeling, δ.π., ἐπιγραφὲς 124, 11· Glucker, δ.π., ἐπιγραφὲς 39, 6, 9, 17· Schmidt – Charles, δ.π., ἐπιγραφὴ 5· Canova, δ.π., ἐπιγραφὴ 306.

42. Kraeling, δ.π., ἐπιγραφὴ 274· P.-L. Gattier, (*Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie XXI*), *Inscriptions de la Jordanie*, II. Παρίσι 1986, ἐπιγραφὴ 56· Glucker, δ.π., ἐπιγραφὴ 11· M. Piccirillo, «Le iscrizioni di Um er-Rasas-Kastron Mefaa in Giordania I (1986-7)», *Liber Annuus* 37 (1987) ἐπιγραφὴ 47· Kraemer, δ.π., ἐπιγραφὴ 57.

Εικόνα 1. Ψηφιδωτό δάπεδο του 576 μ.Χ. από την εκκλησία του Ἁγίου Χριστοφóρου στó Kabr Hiram (βλ. W. Kubitschek, ό.π.).

Εικόνα 2. Ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ 576 μ.Χ. ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Χριστοφόρου στὸ Kabr Hiram (βλ. W. Kubitschek, ὁ.π.).

ἐπιθέτου καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπώνυμης γιορτῆς δὲν ἔχει καθοριστεῖ ἀκόμα. Σὲ μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Sâleh τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας διαβάζουμε ὅτι στίς δεκαπέντε αὐτοῦ τοῦ μήνα τελοῦνταν ἡ θυσία: «Ἡ Θυσία ἀγεται ἐ' Ὑπερβερετα[ί]ου». ⁴³ Στίς ἐπιγραφές τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀραβίας ἀπαντᾷ ὡς Ὑπερβερεταῖος, Ὑπερβερετέος καὶ Ὑπερβηρεταῖος. ⁴⁴

Ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα μ.Χ., ἔχουν διασωθεῖ λείψανα τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν μακεδονικῶν μηνῶν σὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα δύο ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως Γεράσων. ⁴⁵ Σ' αὐτὰ ἀπεικονίζονταν μὲ ἀνθρώπινη μορφή οἱ μακεδονικοὶ μῆνες. Στὸ ἓνα μάλιστα, ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ τοῦ 531 μ.Χ., παριστάνονται καὶ οἱ μορφές τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου, ἐαρινή, θερινή, φθινοπωρινή, χειμερινή, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ μορφές τῶν τεσσάρων κυρίων ἀνέμων. Δυστυχῶς καὶ τὰ δύο αὐτὰ ψηφιδωτὰ εἶχαν ὑποστεῖ φθορές ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα πὺ μμποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε μᾶλλον σὲ θρησκευτικὸ φανατισμὸ. Ἀπὸ τὸν 6ο ἐπίσης αἰῶνα, καὶ συγκεκριμένα, τὸ 576 μ.Χ., ἔχουμε ἓνα ἄλλο ψηφιδωτὸ δάπεδο ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Χριστοφόρου στὸ Kabr Hiram, ⁴⁶ λίγα χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν Τύρο, στὸ ὁποῖο διασώθηκαν εὐτυχῶς ὅλες οἱ μορφές τῶν μηνῶν, τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν τεσσάρων κυρίων ἀνέμων Βορέως, Νότου, Ἀπαρκ(τ)ία καὶ Ζεφύρου. (Βλέπε εἰκ. 1 καὶ 2). Πιστεύω ὅτι ὁ 6ος αἰῶνας μελλοντικὰ θὰ μᾶς δώσει καὶ ἄλλα παραδείγματα, ἐπειδὴ κατὰ τὴ διάρκειά του ἦταν διαδεδομένη ἡ ἀπεικόνιση τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν μηνῶν σὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἐκκλησιῶν ἀκόμη δὲ καὶ συναγωγῶν. Ἡ Σκυθόπολις (Beth Shean) μᾶς ἔχει δώσει δύο παρόμοια ψηφιδωτὰ δάπεδα ἀπὸ τίς τοποθεσίες El Hammam καὶ Tell-Mastaba, στὰ ὁποῖα ὁμως ἀπεικονίζονται οἱ ρωμαϊκοὶ μῆνες, καθένας τῶν ὁποίων συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ὄνομά του καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἡμερῶν του στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα. Τέλος στὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς συναγωγῆς στὸ En-Gedi σὲ ἐπιγραφή στὴν ἐβραϊκὴ γλῶσσα ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν 12 ἐβραϊκῶν (βαβυ-

43. Littman - Magie - Stuart, *δ.π.*, ἐπιγραφή 729.

44. Kraeling, *δ.π.*, ἐπιγραφή 304· Glucker, *δ.π.*, ἐπιγραφές 5, 16· Kirk - Welles, *δ.π.*, ἐπιγραφή 72.

45. Kraeling, *δ.π.*, ἐπιγραφές 295, 307.

46. W. Kubitschek, *Kalenderstudien* (Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 8) 1905, σ. 98-108. Ruth and Asher Ovadiah, *Hellenistic, Roman and Early Byzantine Mosaic Pavements in Israel*, Ρώμη 1987, ἐπιγραφή 26, σ. 26-27 πίν. XXI-XXII καὶ ἐπιγραφή 27a, σ. 31, πίν. XXV.

λωνιακῶν) μηνῶν, τοῦ ἔτους ἀρχομένου ἀπὸ τὸν μῆνα Nisan - Ἀπρίλιο.⁴⁷

Στὶς ἐπιγραφὰς καὶ τοὺς παπύρους τὰ ὀνόματα τῶν μακεδονικῶν μηνῶν ἀπαντοῦν ἢ ὀλογράφως σὲ μιὰ ποικιλία μικροπαρλλαγαῶν ἢ συντετμημένα, ἐνῶ οἱ ἡμέρες καὶ οἱ ὥρες ὀλογράφως ἢ μὲ τὰ τακτικὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Γράφονται πρῶτα οἱ μονάδες καὶ μετὰ οἱ δεκάδες ἢ καὶ τὸ ἀντίστροφο, π.χ. . . . Λῶου πρώτη, . . . Πανήμου δεκάτη, . . . Δίου ἑξκαιδεκάτη, . . . Δύστρου δευτέρα καὶ εἰκάδι, . . . Γορπιαίου εἰκάδι ἕκτη, . . . Δαισίου α', . . . Ὑπερβερεταίου ε', . . . Ἀβδυναίου ι', . . . Πανήμου βί, . . . Ξανθικοῦ η', . . . Δίου δκ', . . . ἡμέρα ι', . . . ὦρα β', . . . ὦρα θ', . . . ὦρα τρίτη τῆς νυκτός, . . . ὦρα ὀγδὴ, κτλ.

Συμπερασματικὰ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὸ Μακεδονικὸ ἡμερολόγιο εἶχε ἀπόλυτη σχέση μετὰ τὴν ἑλληνικὴ λατρεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν καὶ ὅτι διαμορφώθηκε πολὺ παλιὰ μέσα στὴν ἴδια τὴ Μακεδονία. Ἡ ἔντονη καὶ μακρὰ παρουσία του μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή, δείχνει τὴ δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος μέσω τῶν πολυάριθμων ἑλληνίδων πόλεων (τῆς Φοινίκης Παλαιας, τῆς Δεκαπόλεως, τῆς Σαμάριας, Φιλισταϊκῆς ἀκτῆς καὶ τῶν ὑπόλοιπων ἑλληνικῶν καὶ ἑλληνιζουσῶν περιοχῶν τῆς Παλαιστίνης καὶ Ἀραβίας) κράτησε τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ παιδεία σὲ ἀξιοζήλευτο ἐπίπεδο γιὰ μιὰ περίπου χιλιετία.

47. D. Barag – Y. Porat – E. Netzer, *Revue Biblique* 79 (1972) 581.